

NORMATÍVNOSŤ POJMU UZNANIA

ZUZANA PALOVIČOVÁ, Filozofický ústav, SAV, Bratislava

PALOVIČOVÁ Z.: Normative Character of the Notion of Recognition
FILOZOFIA 62, 2007, No 8, p. 658

The request of recognition is nowadays being raised under strongly varying conditions, as in the name of minorities, collective identities or within feminism. Still growing emphasis on the need of recognition is based on the assumption of certain links existing between recognition and identity, where the identity is used to specify human self-understanding. The first part of the study tries to follow the argumentation in support of the social and cultural recognition theory. While interpreting this theory, the author focuses on the works of contemporary influential recognition theory philosophers, namely Ch. Taylor and A. Honneth. The second part of the study explores the relationship between the recognition of collective identities and the ideal of individual autonomy.

Keywords: Recognition – Identity – Self-respect – Self-esteem – Self-understanding

Posledné desaťročie je poznačené na jednej strane stále intenzívnejšou komunikáciou medzi ľuďmi z odlišných kultúr či minorít, na druhej strane vyhrtenejšími konfliktmi a narastajúcimi teroristickými a vojnovými udalosťami. Viacerí teoretici sa zhodujú na tom, že vhodným teoretickým nástrojom na interpretáciu a riešenie týchto spleťných kultúrnych, sociálnych a politických fenoménov našej doby je pojem uznania, ponúkajúci normatívne zdôvodnenie nárokov vznášaňých na rešpektovanie odlišnosti.

Zámerom prvej časti štúdie je sledovať argumentáciu, ktorá stojí v pozadí teórie sociálneho a kultúrneho uznania. Pri interpretácii tejto teórie budeme nadväzovať na diela dvoch v súčasnosti najvplyvnejších teoretikov uznania Ch. Taylora a A. Honnetha. Taylor ponúka historicky poučenú filozofickú interpretáciu narastajúcich procesov, v rámci ktorých sa rôzne menšiny usilujú o to, aby verejné inštitúcie uznávali ich svojbytnú identitu. Honneth sa zaujíma o epistemologické a etické implikácie idey uznania. Je presvedčený, že tento pojem je schopný nielen uchopiť špecifickosť toho, čo nazývame morálnym nárokom, ale tiež definovať ľudskú pozíciu, ktorá logicky a geneticky predchádza všetky ostatné kognitívne postoje. V druhej časti budeme skúmať vzťah medzi požiadavkami verejného uznania kolektívnych identít a ideálom individuálnej autonómie.

Uznanie – základ subjektivity. Pojem uznania má svoj pôvod v Hegelovej filozofii, konkrétne vo fenomenológii ducha. V tejto tradícii uznanie označuje ideálny recipročný vzťah medzi subjektmi, v ktorom každý chápe toho druhého ako seberovného, a zároveň ako od seba oddeleného. Tento vzťah je pokladaný za vzťah konštituuujúci subjektivitu. Človek sa stáva individuálnym subjektom len tým, že uznáva iný subjekt a že je ním uznávaný.¹

¹ O tom, do akej miery nám ešte aj dnes Hegelova filozofia má čo povedať, hovorí F. Novosád s profesorom politickej filozofie Carletonskej univerzity v Ottave T. Darbym [9].

Teória uznania momentálne zažíva renesanciu. Novohegelovci Ch. Taylor a A. Honneth v nadväznosti na Hegela a G. H. Meada tvrdia, že pojem uznania implikuje tézu, podľa ktorej sociálne vzťahy predchádzajú individuum a intersubjektívita má prednosť pred subjektivitou. Znamená to, že nevyhnutnou podmienkou získania úplnej, neporušenej subjektivity je akceptovanie, rešpektovanie či ocenenie schopností a výkonov človeka zo strany iných partnerov interakcie. Rôzne formy uznania vymedzujú podľa týchto autorov „podmienky interakcie, v ktorej ľudské bytosti dosiahnu rozmanité nové spôsoby pozitívneho vzťahovania sa k sebe samému“ ([3], 173). Možno to chápať tak, že iba z perspektívy súhlasného postoja druhých osôb si človek utvára celé spektrum praktických vzťahov k sebe samému – sebadôveru, sebaúctu a sebaocenenie. Bez istoty o tomto pozitívnom hodnotení, nemôže získať adekvátnu dôveru vo vlastné sily.² To mu bráni v individuálnej sebarealizácii, čiže v možnosti slobodne uskutočňovať životné ciele, ktoré si sám zvolil.

Obidvaja autori podčiarkujú, že sebarealizácia ako jedna z podmienok dobrého života vyžaduje nielen neprítomnosť vonkajších reštrikcií, ale i vnútorných psychických zábran, a preto podmieňuje nielen negatívnu, ale i pozitívnu slobodu ([3], 174; [12], 222). Keďže k tejto vonkajšej a vnútornej slobode môže človek dospieť iba na základe skúsenosti vlastného uznania zo strany druhých, šanca viesť dobrý život je viazaná na sociálne predpoklady, ktorými individuum nedisponuje. Rôzne formy uznania potom predstavujú intersubjektívne vytvorené podmienky možnej individuálnej sebarealizácie. V tomto zmysle uznanie predchádza všetky ostatné praktické vzťahy človeka k svetu a idea uznania získava v morálnych koncepciách jej stúpcov kľúčové postavenie.

Formy uznania. Honneth v intenciách Meadovej intersubjektivistickej koncepcie subjektu, obhajujúcej úzku súvislosť medzi rôznymi stupňami sociálneho uznania a konkrétnymi praktickými vzťahmi k sebe samému, hovorí o troch formách vzájomného uznania – o láske, práve a solidarite ([3], 92).

Láska, pod ktorou Honneth chápe rôzne druhy priateľstva, vzťahy medzi rodičom a dieťaťom, ako aj erotické vzťahy, predstavuje prvú a základnú formu uznania ([3], 95). Toto uznanie, ktoré človek získava v primárnych vzťahoch, sa vzťahuje na recipročné pochopenie individuálnych potrieb. Samotné uznanie má charakter emocionálneho prijatia v tom zmysle, že „potvrďuje“ individuálne potreby a city človeka tým, že ich uspokojuje alebo priamo opätuje. Táto forma vzájomného uznania napomáha podľa Honnetha vytváraniu *základnej individuálnej sebadôvery* (basic individual self-confidence) ([3], 107), úzko spojenej s pozitívnym hodnotením vlastných daností, ako aj so schopnosťou vyjadriť vlastné potreby a túžby bez strachu. Sebadôveru považuje Honneth za základ formovania všetkých ďalších postojov úcty. Schopnosť dôvery či zmyslu pre to, čo potrebujem, pokladá zároveň za predpoklad socializácie.

Tento spôsob vzájomného uznania sa týka primárnych sociálnych vzťahov (rodina, priateľstvo). Viazaný je na predpoklad blízkych intímnych vzťahov či individuálnej sympatie a príťažlivosti, ktoré sa vždy týkajú iba úzkeho okruhu partnerov interakcie. Preto

² Podobnú ideu rozvíja M. Muránsky v článku *Pán a rab v Heglovej Fenomenológii ducha*. Píše: „... vlastnosť vážiť si sám seba si môže (človek – Z. P.) pravdivo pripísať iba pod podmienkou, že ňou ľubovoľne nedisponuje. A nedisponuje ňou vtedy, keď je výsledkom slobodného, dobrovoľného a v reálnej skúške získaného uznania iného – svoju prehru a výhru iného uznávajúceho otroka“ [9].

je tento vzťah uznania podľa Honnetha spojený s „morálnym partikularizmom“ ([3], 107), ktorý nemožno univerzalizovať.

Druhá forma uznania je vyjadrená tým, že sa vzájomne chápeme ako nositelia určitých práv a nárokov. Znamená to, že máme spoločné povedomie noriem, ktoré upravujú rovnaké práva a povinnosti v rámci určitého spoločenstva ([3], 108). Na rozdiel od intímnych vzťahov tento typ uznania má kognitívny charakter, t. j. uznávame sa navzájom ako autonómne a racionálne bytosti schopné poznať a podriadiť svoje konanie morálnym povinnostiam ([3], 112 – 113). Na základe tejto formy uznania vzniká praktický vzťah k sebe v podobe *sebaúcty* (self-respect) ([3], 120). Umožňuje človeku, aby sa chápal ako niekto, kto s ostatnými členmi spoločenstva zdieľa schopnosť morálne zodpovedného aktéra. Právny vzťah umožňuje podľa Honnetha na rozdiel od vzťahov uznania v primárnych väzbách zovšeobecniť uznanie, a to v dvoch smeroch: v smere vecného a v smere sociálneho rozšírenia práv. V prvom prípade sa postupne právne zohľadňuje rozdielnosť individuálnych šancí na uskutočnenie zaistených slobôd, na druhej strane sú rovnaké práva priznávané čoraz širšiemu okruhu dovedy segregovaných alebo znevýhodňovaných skupín.

Tretia forma vzájomného uznania sa týka sociálneho ocenenia konkrétnych čŕt a schopností jednotlivcov ([3], 121). Honneth rovnako ako Taylor zdôrazňujú, že takúto formu uznania možno dosiahnuť iba v komunitách, ktoré vzájomne zdieľajú určité substanciálne hodnoty a uznávajú nezastupiteľný význam každého individua pre život iných. V tejto forme vzájomného uznania vzniká praktický vzťah k sebe v podobe *sebaocenenia* (self-esteem) ([3], 129), ktoré je podmienené vnímaním seba samého ako jedinečného a nenahradiťelného, ako niekoho, kto prispieva k spoločným projektom. Avšak tento spôsob sebachápania nemôže byť založený na súbore triviálnych či negatívnych charakteristík. To, čo odlišuje človeka od iných, musí byť z pohľadu druhých niečo hodnotné.

Obidvaja autori podčiarkujú, že sociálnou podmienkou úcty je spoločná predstava toho, čo sa považuje za hodnotné pre spoločnosť. Ak napríklad domáca práca je vnímaná ako bezvýznamný príspevok k spoločnému blahu, tak tí, čo pracujú v domácnosti, strácajú základ sebaúcty. Situovaním úcty do horizontu hodnôt konkrétnej kultúry otvárajú títo autori možnosť interpretovať podmienky pre sebaúctu ako priestor sporov a kultúrneho boja o uznanie dovedy znevažovaných či zaznávaných spoločenských hodnôt.

Kultúrnu klímu, ktorá umožňuje členom spoločnosti plnú sebarealizáciu a v ktorej sa nikomu neupiera úcta k jeho vlastnému prínosu k spoločnému dobru, označuje Honneth pojmom *stav sociálnej solidarity* (state of societal solidarity) ([3], 129). „Do tej miery, do akej si každý člen spoločnosti dokáže vážiť sám seba, môžeme hovoriť o stave sociálnej solidarity“ ([3], 129).

Honneth odmieta stotožňovať solidaritu s pocitmi sympatie či tolerancie. O solidarite možno podľa neho hovoriť iba vtedy, keď uznávame iné spôsoby života ako hodnotné v tom zmysle, že ich považujeme za schopné sprostredkovať niečo dôležité, a nie v tom zmysle, že im len neupierame existenciu. Dôraz kladie ani nie tak na kolektívnu obranu záujmov či politickú integráciu, ako skôr na prítomnosť otvoreného, pluralitného hodnotového rámca, umožňujúceho sebarealizáciu jednotlivých členov spoločnosti.³ Solidarita na rozdiel od sféry práv, ktoré možno aplikovať univerzálne, prináša so sebou moment

³ Predstave solidarity založenej na vzťahoch uznania konkuruje idea solidarity na báze riadeného násillia. Bližšie k tejto téme pozri štúdiu D. Smrekovej *Sme odsúdení na násillie?* In: ([11], 156 – 160).

špecifickosti. Osobitosť tejto formy uznania spočíva v tom, že morálne normy, vo svetle ktorých sa môžu individua vo svojej individuálnej zvláštnosti navzájom uznávať, sú otvorené procesu odtradicionalizovania.

Z Honnethových úvah vyplýva, že jednotlivé formy uznania nemožno na seba navzájom redukovať. Nejde iba o uznanie individuálnych potrieb, lebo to tvorí iba základ seba dôvery, či racionálnej zodpovednosti (autonómie), tvoriacej základ sebaúcty. Ide aj o uznanie svojbytnosti každého individua v zmysle jeho nenahraditeľnosti. To je základom sebaocenenia.⁴ Inými slovami, seba dôvera, sebaúcta a sebaocenenie ako tri špecifické typy praktického vzťahu k sebe samému nereprezentujú iba výhradne dôveru v seba samého či emočný stav, ale zahŕňajú živý proces, v ktorom individua získavajú seba porozumenie: považujú sa za niekoho, kto má určitý status vyplývajúci z toho, že človek je pre niekoho dôležitý, že je zodpovedný alebo prispieva k spoločným projektom. Vzťah k sebe samému preto nie je záležitosťou osamoteného ega, ale intersubjektívnym procesom, v ktorom sebachápanie sa vyvíja na základe skúseností uznania zo strany iných.

Zneuznanie. Z idey, že existuje konštitutívna závislosť praktických vzťahov k sebe samému od skúsenosti intersubjektívneho uznania, obidvaja autori vyvodzujú, že odopieranie uznania či zneuznanie možno považovať za poškodenie subjektivity a narušenie osobnej identity. A obidvaja to chápu ako niečo, čo narúša schopnosť človeka viesť dobrý život. Podľa Taylora „zneuznanie či zneuznanie môžu spôsobiť ublíženie, môžu byť formou útlatku, môžu druhého uzavrieť do falošného, narušeného a redukovaného spôsobu existencie“ ([14], 225). Z tohto pohľadu svedčia zneuznanie či zneuznanie druhého nielen o určitom nedostatku náležitého rešpektu. Môžu zanechať i bolestné rany, môžu u svojich obetí vyvolať sebanenávisť. „Uznanie nie je iba výrazom zdvorilosti ako povinnosti voči ľuďom. Túžba po uznaní je skôr základnou ľudskou potrebou“ ([14], 226). Podobným spôsobom argumentuje aj A. Honneth. Odopretie konkrétnych nárokov na uznanie považuje za poškodzujúce nielen preto, že „ubližuje subjektom alebo ich obmedzuje v konaní, ale preto, že narúša ich pozitívne sebachápanie, ktoré môžu získať intersubjektívne“ ([3], 131). Znamená to, že prináša so sebou nebezpečenstvo ublíženia v tom zmysle, že „môže priviesť osobnú identitu až na hranicu kolapsu“ ([3], 132).

Skutočnosť, že obidvaja autori vymedzujú problém zneuznania negatívne prostredníctvom kategórií ako ublíženie, pokorenie, vylúčenie, poukazuje na to, že súhrn všetkého, čo sa z hľadiska morálnej teórie označuje ako ľudská dôstojnosť, možno vymedziť len nepriamo, určením foriem osobného poníženia a príkoria.⁵ Honneth hovorí o troch rôznych formách zneuznania. Rozdiely medzi nimi sú reflektované z hľadiska miery možného narušenia praktického vzťahu k sebe samému.

Za prvú formu zneuznania považuje fyzické pokorenie (týranie, znásilnenie), ktoré

⁴ Redukcia jednotlivých úrovní uznania na jednu z nich nie je v súčasnosti výnimkou. Príkladom môže byť sociálna politika zameraná výlučne na prevenciu sociálneho vylúčenia, nezohľadňujúca v návrhoch sociálnych opatrení individuálne potreby a špecifiká znevýhodnených skupín (starých ľudí, dlhodobo chorých či zdravotne postihnutých). V praxi to vedie vytváraniu veľkých sociálnych zariadení, nezohľadňujúcich vekovú štruktúru, zdravotné indikácie, či k segregácii mimo miest. Zneuznanie znevýhodnených je priamo zakomponované do výkonných nariadení. Tolerujú znevýhodnených, ale ich stav nepovažujú za hodný úcty a rešpektu.

⁵ Honneth podčiarkuje, že práve negatívne skúsenosti zneuznania a potupenia pretvorili normatívny cieľ zaistenia ľudskej dôstojnosti na hybnú silu dejín ([3], 160 a n.).

ponižuje človeka tým, že ho zbavuje možnosti slobodne disponovať svojím telom. Pocit, že človek je vydaný napospas vôli iného, narúša už zažitú dôveru v schopnosť autonómne koordinovať vlastné telo. Dochádza tým k strate sebadôvery, dôvery v iných, k rozkladu pozitívneho obrazu vlastného ja. Vyjadrené Honnethovými slovami, fyzickým pokorením je človeku „odopretá forma uznania, ktorá je vyjadrená nepodmienenou úctou k autonómnej kontrole vlastného tela, teda formou úcty, ktorá sa získava práve zakúšaním emocionálnej podpory v procese socializácie“ ([3],133).

Druhá forma zneuznania sa viaže na spôsoby osobného zneváženia, ktoré sú spôsobené odopieraním elementárnych základných práv zo strany spoločnosti a ktoré sa spájajú so sociálnym vylúčením ([3], 133). Tento typ zneuznania nespočíva iba v obmedzení osobnej autonómie, ale spája sa navyše s pocitom, že človek nie je v morálnom ohľade rovnoprávnym partnerom interakcie, t. j. nie je mu priznaná schopnosť morálnej zodpovednosti plnohodnotného nositeľa práv (t. j. určitých nárokov). Skúsenosť odoprenia práv je podľa Honnetha obvykle sprevádzaná „stratou sebaúcty, stratou schopnosti vzťahovať sa k sebe samému ako k rovnoprávnemu partnerovi všetkých ostatných individuí“ ([3], 134). V súvislosti s týmto typom zneuznania je človeku odopretá forma uznania súvisiaca s úctou k schopnosti byť morálne zodpovedný.

Tretím typom zneuznania je podľa Honnetha zneváženie či potupenie individuálneho alebo kolektívneho spôsobu života. Následkom hodnotovej degradácie určitých vzorov sebauskutočnenia je to, že ich nositelia sa nemôžu vzťahovať k vlastnému spôsobu života ako k niečomu, čo má pozitívny význam v rámci ich spoločenstva. Tento typ zneuznania berie jednotlivcom možnosť pripísať sociálnu hodnotu individuálnym životným formám. S týmto typom sociálneho znehodnotenia sa spája strata sebaocenenia, t. j. možnosť seba chápania človeka ako niekoho, koho špecifické vlastnosti a schopnosti si zasluhujú ocenenie. Človeku je odopretá forma uznania, ktorá vyjadruje verejný súhlas s konkrétnou formou sebarealizácie.

Normatívnosť pojmu uznania. Dôrazom na ideu uznania Honneth obhajuje tézu, že subjekty vo svojich normatívnych očakávaniach kladených na spoločnosť usilujú o to, aby sa ich schopnostiam dostalo sociálneho uznania zo strany druhých, rôznym spôsobom zovšeobecnených subjektov. Obsah tejto morálnej sociologickej skutočnosti možno podľa neho rozvíjať dvoma cestami: prvá sa týka morálnej socializácie subjektov, druhá morálnej integrácie spoločnosti.

Pokiaľ ide o prvú rovinu, Honneth predpokladá, že individuálne utváranie identity prebieha tak, že si subjekty v rôznej miere osvojujú sociálne štandardizované reakcie uznania. Znamená to, že človek sa učí chápať samého seba ako plnohodnotného a súčasne ako zvláštneho člena sociálneho spoločenstva tým, že sa na základe preferovaných vzorov, ktorými reagujú partneri interakcie, postupne uisťuje o špecifických schopnostiach a potrebách, ktoré ho utvárajú ako osobnosť. Súhrnom troch vzťahov uznania sú teda určené morálne infraštruktúry, ktoré sociálny životný svet musí obsahovať, aby si ľudia mohli byť istí svojou integritou a dôstojnosťou. V tomto zmysle je potom každý ľudský subjekt odkázaný na prostredie sociálnych foriem styku, ktoré sú usporadúvané normatívnymi princípmi vzájomného uznania. Ak tu takéto princípy uznania neexistujú, tak to vedie k skúsenosti poníženia, zneuznania, ktorá má podľa teoretikov uznania nevyhnutne škodlivé následky, pokiaľ ide o utváranie identity človeka. Obmedzuje to jeho šance na

sebarealizáciu.

Z tohto úzkeho prepojenia uznania a socializácie vyplýva, že sociálnu integráciu treba chápať ako proces inklúzie pomocou ustálených foriem uznania. Spoločnosť teda predstavuje z hľadiska svojich členov legitímne usporiadanú štruktúru do tej miery, do akej dokáže zaistiť na rôznych rovinách podmienky vzájomného uznania, v ktorých sa bude dostatočne dobre dariť tak utváraniu osobnej identity, ako aj individuálnej sebarealizácii.

Z oddelených troch foriem uznania (uznanie individuálnych potrieb, právne uznanie a sociálne ocenenie), ktoré nemožno na seba vzájomne redukovať, Honneth vyvodzuje, že morálne hľadisko v tradičnom ponímaní je príliš úzke na to, aby dokázalo zohľadniť všetky aspekty nenarušeného utvárania individua ([3], 171). Ukazuje, že právne uznanie je iba jedným zo spôsobov uznania, ktoré má umožniť dobrý či naplnený život. Avšak morálka ako inštitút obhajujúci ľudskú dôstojnosť by mala zahŕňať ďalšie dve rovnocenné zásady, a to princíp potrebnosti a princíp zásluh ([2], 235).⁶ Dôrazom na tieto tri princípy sa podľa Honnetha zvyšuje šanca všetkých príslušníkov spoločnosti dospieť k vyššiemu typu individuality, teda k posilneniu šancí na legitímne vyjadrenie osobných podielov, a zároveň k posilneniu procesu inklúzie, t. j. k rastúcemu zahŕňaniu subjektov do okruhu plnohodnotných členov spoločnosti.

Koncepcia intersubjektívneho utvárania individua a spoločnosti na základe vzájomného uznania individuí má – ako ukazuje J. Velek – oproti obvyklým východiskám súčasnej politickej a morálnej filozofie určité metodologické výhody. Toto východisko umožňuje tak Honnethovi, ako aj Taylorovi vyhnúť sa dileme atomistických liberálnych či komunitaristických východísk, pretože individuum sa v týchto prístupoch konštituuje ako autonómny subjekt a súčasne ako sociálne zakotvený člen spoločnosti. Navyše v procese uznania ide o uznanie identity subjektu a o jeho odlíšenie od spoločnosti bez toho, aby bola absolutizovaná jedna stránka vzájomného vzťahu a potlačená druhá ([16], 13). Honnethova koncepcia dobrého života sa tak od iných koncepcií morálky odlišuje tým, že v nej nejde len o uznanie morálnej autonómie subjektu, ale o celkové sociálne podmienky individuálnej sebarealizácie. Individuá majú byť uznané nielen ako morálne autonómne osoby, ale aj ako jedinečné osoby so zvláštnym spôsobom života.

Súčasná koncepcia dobrého života vychádzajúca z pojmu uznania majú v rámci etických koncepcií zvláštne postavenie. Tu už nejde o prirodzené ciele ľudského života, ale o to, že normatívne majú byť vyznačené len univerzálne sociálne predpoklady, ktoré umožňujú individuu žiť plnší či vydarený život. Uznanie preto nie je cieľom, ale nevyhnutnou podmienkou, umožňujúcou človeku rozvinúť uspokojivý vzťah k sebe samému. Z tohto uhla pohľadu Honnethova teória mravnosti či dobrého života chce byť normatívnou teóriou, ktorá práve prostredníctvom pojmu uznania nielen opisuje kritériá realizovania úspešných foriem sociálneho života, ale usiluje sa aj postihnúť reštrikcie, ktoré obmedzujú šance na dobrý život. Ako uviedol M. Hrubec v rozhovore s A. Honnethom, nejde tu len o ideál spoločenského súžitia, ale aj o to, že pojem uznania umožňuje predpokladať

⁶ Z tohto stanoviska vychádza Honnethova kritika Rawlsovej koncepcie, politického liberalizmu Ch. Larmora i kritická dištancia od Habermasa. Týmto koncepciám vyčíta, že sa zameriavajú výhradne na právnu rovnosť, takže ciele, ako je napr. vymáhanie sociálneho uznania pre vlastné hodnotové orientácie či životné formy, ponechávajú bokom (pozri ([2], 229 a n.). Honnethovu teóriu uznania možno považovať za principiálny opak procedurálneho chápania spravodlivosti.

problémy, ktoré sa môžu ešte len objaviť ([8], 627).

Uznanie a individuálna autonómia. Otvorené otázky. Teoretické koncepcie sociálneho a kultúrneho uznania sa stávajú predmetom radu kritických interpretácií. V niektorých prípadoch sa dokonca chápu ako súčasť obratu politickej teórie od teórie spravodlivosti, ktorá bola založená na pojme redistribúcie, k teórii spravodlivosti, ktorá je založená na pojme uznania.⁷ Rekonštruovaním alternatívy dominantnej tradície modernej sociálnej teórie sa tak otvára teoretický priestor pre chápanie boja o uznanie ako pokusu zo strany sociálnych účastníkov nastoliť modely recipročného uznania, od ktorých závisí samotná možnosť získania identity. V interpretácii Honnetha je táto možnosť vytvorenia identity – tak individuálnej, ako aj kolektívnej – jadrom sociálnej spravodlivosti.

V boji o uznanie existuje viacero iniciatív – ženy, inak sexuálne orientovaní, zdravotne znevýhodnení, etnické či kultúrne menšiny –, ktoré nemožno navzájom zamieňať. Ich podobnosť možno vidieť v tom, že všetky tieto skupiny sa stavajú proti marginalizácii, útlaku, znevažovaniu a pritom sa zasadujú za uznanie kolektívnych identít. A. Honneth, nadväzujúc na W. Kymlicku, ukazuje, že sociálne minority ako homosexuáli či zdravotne znevýhodnení, ktorí ešte donedávna svoju vlastnú identitu definovali v pojmoch sexuálnej či biologickej odchýlky a v dôsledku toho sa chápali ako náhodné zoskupenia indivíduí, sa dnes v oveľa väčšej miere charakterizujú ako kultúrne integrované spoločenstvá, ktoré majú spoločný jazyk, spoločné dejiny a spoločné vnímanie ([2], 211). Na základe takto konštruovanej kultúrnej identity si tieto sociálne diskriminované skupiny vytvorili seba porozumenie, ktoré im umožňuje vidieť seba samých v podobnej situácii, v akej sa nachádzajú etnické minority, a umožňuje im nastoľovať pôvodne odlišné individuálne ciele ako kolektívne požiadavky na verejné uznanie. Preto obrat k požiadavkám verejného uznania kolektívnych identít (často označovaný ako politika identity) možno chápať ako tendenciu mnohých znevýhodnených skupín zasadzovať sa nielen za odstránenie diskriminácie pri uplatňovaní všeobecných práv, t. j. za vyrovnanie sociálnych podmienok života, ale aj za skupinové špecifické formy uprednostňovania, uznania či participácie.

Jedným z problémov, ktoré sa v tomto kontexte objavujú, je zložitý vzťah medzi požiadavkou uznania kolektívnych identít a ideálom individuálnej autonómie. Kolektívna identita v zmysle identifikácie ľudí ako členov konkrétneho rodu, rasy, etnicity, národnosti, pohlavia či handicapu vyjadruje, ako na to poukazuje profesor afroamerických štúdií a filozofie na Harvardovej univerzite K. A. Appiah, „predstavy o správaní osoby definovanej takouto identitou. Neexistuje *žaden* spôsob, ako by sa mali správať homosexuáli alebo černoši, existujú však homosexuálne a černošské spôsoby správania“ ([1], 170). Kolektívne dimenzie poskytujú podľa K. A. Appiaha približné normy, modely či životné scenáre, ako by sa ľudia patriaci k danej minorite mali správať.

Jednou z charakteristických čŕt kolektívnej identity homosexuálov či zdravotne znevýhodnených je fakt, že sú dnes prijímané skôr v negatívnom zmysle. Znamená to, že členovia týchto skupín vnímajú samých seba ako menejcenných, vylúčených, úplne „iných“, ako tých, ktorí majú zostať utajení, či ako tých, ktorých prehládajú. Ani ostatní

⁷ Diskusiu k tomuto problému pozri v spoločnej práci A. Honnetha a N. Fraserovej *Redistribution or Recognition?* London – New York: Verso 2003. Práca vyšla aj v českom preklade v nakladateľstve FU AV ČR Filozofia, Praha 2004.

členovia spoločnosti ich neakceptujú ako rovnocenných partnerov. Z toho potom vyplýva, že tieto kolektívne identity a životné scenáre s nimi spojené spoločensky dôstojnému životu a rovnoprávnemu postaveniu skôr bránia, než by im dávali šancu. Požiadavku verejného uznania kolektívnych identít potom možno chápať, ako na to poukazujú viacerí teoretici, ako spôsob revízie zdedeného sociálneho významu týchto identít, ako konštrukciu pozitívnych životných scenárov, ktoré nahradia scenáre negatívne.

V tomto kontexte upozorňuje N. Fraserová v diskusii s A. Honenthom, že zneuznanie je vytvárané spoločenskými inštitúciami. Znamená to, že vzniká vtedy, keď inštitúcie štruktúrujú sociálnu interakciu podľa kultúrnych noriem hodnotiacich určité kategórie sociálnych aktérov či skupiny ako normálne, a iné ako nevyhovujúce, menejcenné, úplne iné. Príkladom môžu byť zákony o manželstve vylučujúce partnerstvo osôb rovnakého pohlavia ako nelegitímne, sociálna politika stavajúca matky samoživiteľky na úroveň sexuálne nezodpovedných, policajná prax spájajúca kriminalitu s odlišnou rasovou príslušnosťou a pod. Diskriminácia sa prejavuje aj v slovníku, ktorým operuje odborná verejnosť či politici. O zdravotne znevýhodnených ľuďoch sa hovorí ako o invalidných či nevhodných, o nezamestnaných ako o sociálne neprispôsobivých. V každom zo zmienených prípadov sa vytvára určitá trieda znevažovaných osôb, ktorým je upieraná rovnoprávna účasť na živote spoločnosti. Tak stúpenci, ako aj kritici teórie uznania sa zhodujú v názore, že požiadavky uznania zamerané na prekonanie znevýhodnenia a priznanie rešpektu možno považovať za historicky nevyhnutné. Pokúšajú sa povýšiť podriadenú stranu na rovnako dôležitého partnera, ktorý dokáže vstúpiť do interakcie s druhými ako rovnocenný partner. Ich cieľom je, ako na to poukazuje N. Fraserová, „zbaviť inštitucionalizovanej platnosti kultúrne hodnotové vzorce, ktoré bránia participaçnej parite či rovnoprávnej účasti, a nahradiť ich vzorcami, ktoré takúto účasť podporujú“ ([2], 54). Inými slovami, cieľom boja za uznanie je zmeniť väčšinovú kultúru s jej inštitucionalizovanou skladbou hodnôt či zaužívanými obrazmi správania prekonaním stereotypov a charakteristík, a to tak, že nakoniec môžu byť sociálne uznané i tradície a životné formy, ktoré sú vlastné minoritným skupinám.

Na tomto mieste nemôže byť tematizovaný celý rozsah problémov týkajúcich sa kolektívnych identít.⁸ Jedna z kľúčových otázok, ktorá v tejto súvislosti vzniká, sa dá formulovať takto: Nezíska kolektívna identita (v zmysle charakteristiky prostredníctvom určitých dominantných charakteristík, praktík a hodnôt skupiny) verejnú prioritu pred individuálnou identitou a nebude tým vnucovať určitý spôsob života jednotlivcom tejto skupiny?

Domnievame sa, že povýšenie skupinového uznania na ideál môže jednotlivcov príliš zväzovať so scenármi života, nad ktorými majú ako príslušníci tejto skupiny príliš malú kontrolu. Príkladom môžu byť snahy o systém školstva, ako ho poznáme z minulého obdobia, určený výhradne pre ľudí so špecifickými potrebami, pokusy o špeciálnu bytovú politiku a pod., u ktorých hrozí, že ciele kolektívnej identity sa nadradia nad individuálne

⁸ Problémy vyvoláva už samotné určenie spoločných hodnôt a cieľa, o ktoré v boji o uznanie ide. E. Višňovský v štúdií o kultúrnej identite Stredoeurópanov ukazuje, že pri určovaní tejto kolektívnej identity hrajú rolu také otázky ako: Aké sú naše vzorce správania, myslenia, komunikácie? Aké sú naše spoločné hodnoty? Aké spôsoby života preferujeme? V akom type spoločnosti chceme žiť? Čo z našej kultúry chceme zachrániť, čo chceme zmeniť? a pod. Odpovede na tieto otázky nebývajú jednotné ([17], 167 – 168).

predstavy o dobre žitom či naplnenom živote. V tomto smere sa zhodujeme s K. A. Appiahom v názore, že „ľudia, ktorí berú autonómiu vážne, sa na tomto mieste budú pýtať, či sme nevymenili jeden typ tyranie za druhý... Politika uznania vyžaduje, aby farba kože alebo pohlavia bola politicky uznaná spôsobmi, ktoré sú neprijateľné pre tých, ktorí chcú pristupovať k svojej farbe kože alebo k svojmu pohlaviu ako k osobnej dimenzii“ ([1], 173).⁹

Na skutočnosť, že ideál uznania kolektívnych identít nemusí priniesť len väčšie dobro, ale môže znamenať aj nebezpečie – a nemusí byť ním len hrozba zvonku v podobe otvorených konfliktov –, upozorňuje aj brnenský filozof P. Jemelka. Autor obhajuje provokatívnu tézu, že napriek silnejúcej tendencii boja za uznanie jednotlivých minorít svet sa mení smerom od mnohosti k monotónnosti a netýka sa to len sveta prírody, ale aj „sveta kultúry, civilizácie, spoločnosti“ ([5], 190). Nivelizácia sa týka podľa neho aj sveta hodnôt v tom zmysle, že v mene plurality, pod ktorou sa chápe rozšírenie ľudských práv a blahobytu, sú odlišný názor a s ním spojená hodnotová škála vnímané ako nebezpečné.

Záver. Napriek výhradám, ktoré požiadavka uznania vyvoláva na úrovni kolektívnych identít, Honneth s Taylorom osvetlili rolu komunity v individuálnom snažení o dobrý život. Ich prístup možno sumarizovať takto: Možnosť uvedomenia si, interpretovania a realizovania vlastných potrieb a túžob človeka ako autonómnej bytosti záleží v rozhodujúcej miere od rozvíjania sebadôvery, sebaúcty a sebaocenenia. Tieto tri praktické vzťahy k sebe samému môže človek nadobudnúť výlučne intersubjektívne, prostredníctvom uznania zo strany tých, ktorých uznáva on. Znamená to, že podmienky sebarealizácie závisia od interakcie, ktorá presahuje úzke vzťahy lásky a priateľstva zahrnutím legálne inštitucionalizovaných vzťahov verejného rešpektu autonómie a dôstojnosti človeka. Potrebný je aj taký systém spoločných hodnôt, v rámci ktorého môže byť uznávaná konkrétna hodnota každého člena komunity. Tieto intersubjektívne vzťahy uznania nie sú dané ahistoricky, ale musia byť ustanovené a rozvinuté prostredníctvom sociálneho zápasu, ktorý nemožno chápať výlučne ako konflikt záujmov. Podstata takého zápasu je „morálna“ v tom zmysle, že sa opiera o pocity poníženia či vylúčenia, vyvolané odmietnutím požiadavky uznania. Tie implikujú normatívne úsudky o legitímnosti sociálnych opatrení.

LITERATÚRA

- [1] APPIAH, K. A.: Identita, autenticita, prežitie: Multikultúrne spoločnosti a sociálna reprodukcia. In: [15].
- [2] FRASEROVÁ, N. – HONNETH, A.: *Přerodělování nebo uznání?* Praha: Filosofia 2004.
- [3] HONNETH, A.: *Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 1995.
- [4] HONNETH, A.: *Sociální filosofie a postmoderní etika.* Praha: Filosofia 1996.
- [5] JEMELKA, P.: Hodnoty v měnícím se světě II. In: [6].

⁹ Podobnú ideu, hoci v trochu odlišnom kontexte, obhajuje J. Pauer, keď vo vzťahu k budúcnosti hovorí: „Ak si však uchováme zásadný rešpekt voči ľudskej osobe a konkrétnemu a nestratíme vieru v ľudskú slobodu, teda slobodu viazanosti s druhými, a nie neviazanosti, a odvahu k takejto slobode byť spolu s druhými, potom cesta k pravdivému univerzalizmu sa otvára a s ňou sa otvárajú nielen výhody..., ale aj podstatné zdroje humanizácie stále narastajúcich rozmerov našej globálnej koexistencie“ ([10], 595).

- [6] MURÁNSKY, M. – KARUL, R. (ed.): *Konanie, normy a konflikty v globálnej situácii*. Bratislava: Fox & Col 2006.
- [7] MURÁNSKY, M.: Pán a rab v Heglovej Fenomenológii ducha. In: *Slovo*, spoločensko-politický týždenník, 2002, č. 2.
- [8] O kritice a uznání. Rozhovor M. Hrubce s a. Honnethem. In: *Filosofický časopis*, 52, 2004, č. 4.
- [9] NOVOSÁD, F.: Filozofia v epoche globalizácie. Vek, v ktorom sa otrok a pán stávajú konzumentmi, nie je časom filozofie. Rozhovor s kanadským profesorom politickej filozofie T. Darbym. In: *Slovo*, spoločensko-politický týždenník, 2002, č. 2.
- [10] PAUER, J.: Globalizácia: rozkvet, alebo rozklad impéria? In: *Filozofia*, 59, 2004, č. 8, s. 595.
- [11] SMREKOVÁ, D.: Sme odsúdení na násilie? In: [6].
- [12] TAYLOR, CH.: What's wrong with negative liberty? In: *Philosophical Papers*, vol. 2: Philosophy and the Human Sciences. Cambridge: Cambridge University Press 1985.
- [13] TAYLOR, CH.: Omyl negativní svobody. In: *Filosofický časopis*, 1995, č. 5.
- [14] TAYLOR, CH.: The Politics of Recognition. In: TAYLOR, CH: *Philosophical Arguments*. Harvard University Press 1995.
- [15] TAYLOR, C.: *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha 2001.
- [16] VELEK, J.: Formální koncept mravnosti a politika uznání A. Honnetha. In: [4].
- [17] VIŠŇOVSKÝ, E.: Rethinking Central-European Cultural Identity: Restoration, Transition or Reconstruction? In: *Human Affairs. A Postdisciplinary Journal for Humanities & Social Sciences*, 15, 2005, č. 2.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6137/26.

PhDr. Zuzana Palovičová, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR